

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ І ВИБІР ПЕРСПЕКТИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ГЕТЬМАНСЬКОГО ПЕРЕВОРОТУ

Останні два місяці перебування при владі Центральної Ради були позначені стрімким падінням її авторитету серед населення. Основними причинами цього стали як попередня політика, що призвела до окупації України спочатку Радянською Росією, а потім німецько-австрійським військом, так і політика есерівського уряду на чолі з В.Голубовичем. Уряд намагався проводити в життя пос-

тулати своєї партійної програми, що викликало незадоволення інших українських політичних партій, включаючи не тільки тих, що стояли в опозиції до Центральної Ради, а й колеги по урядовій роботі. Головними пунктами критики урядового курсу стали його методи розв'язання аграрної проблеми та спроба скликати Українські установчі збори на основі виборів, проведених у грудні 1917 — січні 1918 рр.

З гострою критикою урядової діяльності виступали українські соціал-демократи, основним об'єктом якої стала політика в аграрному питанні. Незважаючи на те, що вони погодилися на ухвалення есерівського земельного закону, партія була принципово проти соціалізації землі. Спостерігаючи незадоволення значної частини заможного й середнього селянства, наприкінці березня 1917 р. на своєму засіданні ЦК УСДРП вирішив через партійну фракцію в Центральній Раді внести поправки до земельного закону. Суть поправок полягала у збереженні приватної земельної власності на дрібні господарства та на міські землі, збереження податків на земельну власність, а також одержавлення великих і культурних господарств¹. Водночас на сторінках партійної преси регулярно з'являлися критичні статті з цього приводу, в яких зазначалося, що соціалізація має «дрібно-буржуазну, утопічну і реакційну суть»². На початку квітня есдеки вже прямо заявляли, що в разі, якщо земельну політику не буде змінено, то до влади можуть прийти буржуазні кола, які підтримає селянство³.

Іншим пунктом суперечностей між урядовими партіями стала проблема скликання Установчих зборів. Есери, які за результатами виборів набрали більшість голосів, виступали за те, щоб визнати вибори легітимними і на їх основі негайно скликати Установчі збори⁴. Протилежну позицію зайняли есдеки. На початку квітня ЦК УСДРП ухвалив: «Не визнавати минулих виборів до Установчих зборів, які проходили в момент більшовицької різни, дійсними і всіма засобами боротися за скасування цих виборів» та «домогатись розписання нових виборів до Установчих зборів, а не до Парламенту»⁵. Причиною подібної відмінності позицій, мабуть, скоріше були не принципові політичні розходження, а, насамперед, результати виборів, які фактично виграла УПСР. 11 квітня в Малій Раді завдяки підтримці фракцій національних партій з подачі М.Шрага пройшла більшістю голосів резолюція есерівської фракції, яка визначила день скликання Установчих зборів на 12 травня 1918 р.⁶ Однак з таким рішенням інші українські політичні партії

принципово не погодилися, і дискусія щодо доцільності скликання Установчих зборів 12 травня тривала й надалі, фактично, аж до гетьманського перевороту.

Ще більш критичну позицію щодо урядового курсу кабінету В.Голубовича зайняла Українська партія соціалістів-федералістів. «Нова Рада» 3 березня 1918 р., зразу ж по поверненні Центральної Ради до Києва, закликала до негайної зміни уряду та принципу його формування⁷. До того ж, за рішенням ЦК партії від 15 березня, її члени мали право займати в уряді тільки другорядні посади, що знімало будь-яку відповідальність партії за урядову політику. Не змінилося ставлення есефів й до реорганізованого в квітні уряду. Отримавши в ньому лише три посади, вони не мали змоги істотно впливати на формування урядового курсу, тому партія й надалі залишалася в опозиції.

14 квітня 1918 р. поширені збори ЦК УПСФ висловилися за різку опозицію урядові⁸. На цьому ж засіданні його учасники визнали правильною позицію партійної фракції в Малій Раді, яка проголосувала проти скликання Установчих зборів 12 травня 1918 р. Так само, як і есдеки, вони вважали, що проведені в грудні-січні вибори не можуть розцінюватися як об'єктивні. Не підтримуючи необхідності негайного скликання Установчих зборів, ЦК вирішив, що з їх відкриттям міністри-есефи повинні будуть зректися своїх посад⁹. Але ситуація склалася так, що партія не стала чекати відкриття Установчих зборів, 27 квітня ЦК ухвалив рішення відкликати своїх міністрів з уряду, не забороняючи їм «тимчасово управляти міністерствами без міністерської відповідальности»¹⁰.

Усі ці події свідчили про наявність кризи в середовищі урядових партій, які не могли виробити програму дій, адекватну поточному політичному моменту. В свою чергу, це сприяло активізації більш поміркованих сил, усунутих від урядової діяльності. Саме в цей період партії, які репрезентували інтереси заможних верств суспільства, намагаються вплинути на урядові кола задля обмеження їх «соціалістичних експериментів». Безумовно, що впевненості їх лідерам надавала присутність в Україні німецько-австрійського війська, командування якого також без ентузіазму ставилося до соціалістичної орієнтації правлячих партій.

Наприкінці березня 1918 р. у відкриту опозицію щодо діяльності Центральної Ради стає Українська демократично-хліборобська партія. Напрями урядової політики і становище країни загалом оцінювалися нею негативно. На думку її лідерів, уряд В.Голубовича

не виражав інтересів широких верств українського суспільства, спирався лише на більшість у Центральній Раді, а не на більшість народу, і тримався при владі силою неукраїнських багнетів. Політика уряду, на переконання партії, суперечила інтересам землевласницьких елементів, бо своїм законом про соціалізацію землі «культивувала земельну анархію»¹¹.

Крім незгоди з урядовим курсом в аграрній політиці, УДХП виступала також проти державної політики обмеження політичної діяльності так званих «поміщицьких і буржуазних елементів». З цього приводу в партійній пресі з гіркотою зазначалося: «Техніки, інженери, промисловці, дідичи, управителі культурних маєтків, всі інтелігентські сили, цілий вихований літами апарат новочасної суспільности, що міг би одиноко вирвати край з руїни, загнано в кут»¹². Наслідком цього, як вважали члени партії, й була економічна руїна в країні. Як й інші українські політичні партії, хлібороби-демократи не підтримали рішення скликати Українські установчі збори 12 травня 1918 р. На переконання партійних лідерів, вибори до цього законодавчого органу у жодному разі не можна було визнавати законними, бо вони проводилися в умовах війни і не все українське населення мало можливість взяти участь у виборах, а натомість у них брали участь не громадяни України¹³.

Відмінна позиція з ключових питань урядової політики зумовила спроби УДХП легітимним шляхом вплинути на державні керівні структури, насамперед, задля зміни аграрної політики.

25 березня 1918 р. за ініціативи УДХП у Лубнах скликається хліборобський з'їзд, на який прибуло близько двох тисяч селян із шести північних повітів Полтавщини. Основним предметом обговорення з'їзду стала аграрна політика Центральної Ради, яка була визнана руйнівною для держави і всього народного господарства. З огляду на це з'їзд ухвалив низку постанов з вимогами зміни наявного стану речей, головними серед яких були: визнання принципу приватної власності як основи народного господарства; негайне повернення господарям права власності на землю та майно; залишення певного мінімуму землі в руках власників і передачі решти землі на орендних умовах малоземельним селянам; правове забезпечення рівних умов політичної діяльності для соціалістів і несоціалістів; поповнення Центральної Ради представниками партії¹⁴. Для передачі цих вимог Центральній Раді з'їзд обрав делегацію на чолі з С.Шеметом, до складу якої ввійшло 200 селян і 5 членів Головної Управи партії.

26 березня делегація прибула до Києва і хотіла зачитати постанови з'їзду на загальних зборах Центральної Ради, але дозволу М.Грушевського як Голови вона на це не отримала. Замість цього відбулися тільки переговори частини делегації з представниками партійних фракцій. На цій зустрічі були викладені вимоги УДХП — можливість кооптувати до складу Центральної Ради представників партії; переглянути земельний закон; скасувати результати виборів до Українських установчих зборів і призначити нові демократичні вибори¹¹. Більшість цих вимог була відкинута представниками провідних партійних фракцій Центральної Ради. Єдине, що було обіцяно — внести незначні поправки до земельного закону.

Не дали бажаних результатів і зустрічі з Головою Ради народних міністрів В.Голубовичем і міністром земельних справ М.Ковалевським. Вислухавши скарги селян на методи проведення аграрної реформи на місцях і невдоволення щодо відміни права приватної власності на землю, члени уряду відповіли, що ухвалений Центральною Радою земельний закон не може бути скасованим. Водночас М.Ковалевський запевнив членів делегації, що дрібні селянських маєтностей не будуть зачіпати і що уряд гарантує селянам земельний мінімум для повного відокремлення від поміщиків. Практично на цьому зустріч і була закінчена.

Зацікавленість до цієї селянської делегації виявили есефи. На згаданому вже засіданні ЦК партії 14 квітня 1918 р. було заслухано доповіді С.Шелухіна, В.Прокоповича і М.Кушніра про прийом міністрами цієї селянської делегації. Збори ухвалили ввійти в контакт із селянами і провести спільні засідання ЦК, фракції УПСФ Центральної Ради і селянських делегатів, щоб з'ясувати ставлення останніх до урядової земельної політики, майбутніх Установчих зборів і ознайомити їх з програмою і тактикою партії¹⁵. Таким чином есефи намагалися популяризувати свою програму і, посилаючись на такі відкриті виступи селян, протистояти есерам в уряді. Але реальних позитивних наслідків це не принесло.

Після цієї невдалої спроби вплинути за допомогою селянської делегації на Центральну Раду в питанні зміни її аграрної політики керівники делегації приймають рішення ввійти в порозуміння з Союзом земельних власників, члени якого також виступали проти урядового курсу, і скликати на 28 квітня 1918 р. загальний з'їзд усіх хліборобських організацій. На з'їзді планувалося обговорити земельне питання і домагатися скасування земельного закону Центральної Ради та повернення права приватної власності на землю.

Під час перебування в Києві представники делегації взяли участь в інформаційній нараді з членами щойно створеного тимчасового комітету Союзу торгівлі, фінансів і сільського господарства, на якій висловили свою позицію щодо шкідливості негайного проведення в життя політики соціалізації землі¹⁶. Такі погляди партії знайшли підтримку серед членів названого комітету.

Поява цього комітету стала одним із кроків на шляху створення єдиної представницької організації підприємницьких кіл України. 6 березня 1918 р. у Києві відбулося зібрання представників різних промислових, торговельних, банківських, ощадних, кооперативних і сільськогосподарських об'єднань. Його учасники постановили створити український Союз представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства — Протофіс. З цією метою й був обраний тимчасовий комітет, до президії якого ввійшли — голова І.Щеніовський, товариші голови О.Вольський, В.Демченко, О.Кістяківський.

Учасники цього засідання підготували «Записку про положення промисловості, торгівлі та сільського господарства в Україні», яка була представлена 9 березня Раді народних міністрів УНР. Записка починалася з твердження, що члени чинного уряду не розуміють необхідності докорінних політичних і економічних змін, зумовлених підписанням мирного договору та перетворенням України в самостійну державу. З огляду на це, представники різноманітних сфер господарської діяльності країни вважали своїм обов'язком висловити міркування стосовно тих умов, які мали бути створені для виходу з катастрофічного становища, в якому опинилася Україна.

Автори документа викладали своє розуміння причин падіння промисловості та сільського господарства. Серед них називалися — різке падіння продуктивності праці з одночасним підвищенням його оплати; грубе втручання робітничих організацій у всі сфери господарського і адміністративного життя підприємств; скасування приватної власності та політика соціалізації землі. Далі висловлювалося бажання промислових і фінансових кіл України взяти участь у проведенні якнайширших соціальних і економічних реформ, але лише тих, які проводилися в інших державах. Особливо підкреслювалося, що ці реформи не повинні мати соціалістичний характер і що «необхідно відмовитися від тих ілюзій і утопій, які хочуть побудувати майбутнє України на соціалістичних началах в самій основній галузі її економічного життя — в сільському господарстві. До тих пір, поки не буде відновлено право власності,

ніякі зусилля до ствердження нормальних умов державного життя в усіх сферах — правовій, економічній, військовій і соціальній не дадуть ніяких результатів»¹⁷.

Підготовка записки стала першим організаційним виступом підприємців проти політики Центральної Ради і свідчила про те, що в середовищі цих соціальних верств росте протест проти їх усунення від формування політичного та господарського курсу держави. Безумовно, що ніякої відповідної реакції на записку з боку керівних структур не було, це питання навіть не розглядалося на засіданні Малої Ради та Генерального секретаріату.

Наприкінці березня 1918 р. у Києві за ініціативи П.Скоропадського оформилася ще одна нова політична організація — Українська народна громада, яка об'єднала в собі представників консервативних кіл, опозиційно налаштованих щодо політики Центральної Ради. З самого початку ця організація своєю метою поставила підготовку повалення Центральної Ради та запровадження в країні сильної диктаторської влади у вигляді старої національної форми — гетьманства.

Насамперед, до Громади ввійшла значна кількість старшин та військових I-го Українського корпусу та членів Вільного козацтва, особисто зв'язаних із П.Скоропадським. Поряд із цим у Громаді активно почали працювати члени Союзу землевласників — М.Устимович, М.Воронович, В.Любинський, В.Кочубей, Гижицький, Пащевський, Мацько та ін. У контакті з Громадою також перебували й члени УДХП¹⁸. Як свідчить П.Скоропадський, на деяких засіданнях Громади були присутні лідери партії — брати Шемети, В.Липинський, але, з огляду на їхнє «крайне українство», вони не були утаємничені щодо справжніх цілей організації¹⁹. Таким чином, соціальною базою організації стали великі землевласники, заможні селяни, військові, козаки та частина поміркованої української інтелігенції.

Сучасна дослідниця Т.С.Герашенко знайшла у фондах Державного архіву Київської області програму партії²⁰. Аналіз цього документа дає певні уявлення щодо політичної платформи організації. Зокрема, програма порушує такі проблеми, як права і свободи громадян, форми державного правління, шляхи розв'язання аграрного і робітничого питань, державна мова, фінансова та податкова політика, розвиток транспорту та шляхів сполучення, освіта, суд, охорона здоров'я. За своїм змістом програма загалом близька до партійної програми кадетів. Цікаво, що деякі пункти програми

Громади повністю збігаються із пунктами партійної програми партії народної свободи. Наприклад, положення щодо прав і свобод громадян²¹. Усі громадяни України без різниці статі, національності, віросповідання визнавалися рівними перед законом. Також вони мали право вільно висловлювати свої думки, входити до складу різних союзів і громадських організацій, користуватися свободою переміщення та виїзду за кордон. Особистість, її житло і майно проголошувалися недоторканими.

Особливістю програми є те, що вона, на противагу програмам інших політичних партій, чітко не визначала форму державного правління. Тут містилося лише неясне зауваження, що державний устрій України має бути вироблений на основах політичного і національного історичного минулого, вільно висловленої волі народу. З цього можна зробити припущення, що під терміном «політичного і національного історичного минулого» малося на увазі встановлення гетьманату. Але у самій програмі це не зазначено. Автори документа лише окреслили ті форми державного правління, які вважали непридатними для України — самодержавний лад «и отвлеченные теории максималистов»²² (так, мабуть, оцінювався тогочасний устрій держави). З вищезазначеного випливає висновок, що чіткої програми щодо організації форм державного управління члени Громади або не мали, або свідомо оминали конкретизацію цієї проблеми. Безумовно, такий підхід давав змогу залучити до організації більшу кількість членів, навіть з відмінними певним чином політичними уподобаннями. Об'єднуючою платформою мало стати неприйняття соціалістичної політики Центральної Ради.

Стосовно атрибутів державності, то програма визначала державною мовою українську мову, на яку в державних установах мали перекласти все діловодство. (Водночас, сама програма була написана російською мовою). Громада також виступила за створення сильної, дисциплінованої регулярної армії. Щодо зовнішньої політики, то вона мала ґрунтуватися на дружніх стосунках із іншими країнами та пошуку шляхів до більш активного духовного і матеріального спілкування з ними.

Значний обсяг займають у програмі економічні проблеми. Основою економічного життя визнавалася приватна власність на землю, знаряддя праці і засоби виробництва. В декількох пунктах програми наголошувалося на необхідності підвищення «частной предприимчивости» як основи економічного розвитку, при цьому державі відводилася роль лише заохочувача та покровителя, а не

ініціатора. Громада стояла на позиції необхідності проведення економічних реформ, і насамперед, у сфері аграрних відносин та землекористування. В основі цих реформ, на переконання лідерів організації, мало лежати «незыблемое право собственности, отвечающее исконным и неизменным убеждениям украинца-хлебороба»²³. Як і інші політичні партії, Громада не запропонувала чіткого механізму вирішення аграрної проблеми. В документі зазначалися лише такі заходи щодо її розв'язання, як видача парламентом закону, який би регламентував умови купівлі-продажу землі, виключаючи можливість спекуляції та надання уряду широких повноважень щодо відчуження земель у великих землевласників для наділення селян ділянками землі, які були б здатні забезпечити безбідне існування їх сімей. Водночас, документ підкреслював, що в першу чергу землю мало отримати козацтво. Пояснення стосовно того, кого слід було вважати козаками, у програмі відсутні.

Серед заходів реформування промисловості пропонувалися: удосконалення податкової системи; запровадження державних монополій — цукрової, тютюнової, ошадної та інших; підтримка кооперативів, товариств взаємного кредитування; сприяння розвитку транспорту. Для поліпшення матеріального становища робітників програма передбачала запровадження широкого робітничого законодавства, яке б гарантувало державне страхування робітників, охорону праці жінок і дітей. Планувалося провести ряд заходів щодо покращення системи охорони здоров'я народу, і насамперед, на селі.

Незважаючи на те, що з ряду принципових питань програма Громади містила не зовсім чіткі положення, зрозуміло, що партія не сприймала існуючу форму державного правління як остаточну, а також те, що її уявлення щодо принципів організації економічного життя базувалося не на соціалістичних ідеалах і не збігалися з політикою чинного уряду. Саме цим і пояснювалося прагнення її членів усунути Центральну Раду від влади.

Таким чином, можна констатувати, що протягом березня — квітня 1918 р. спостерігався процес консолідації та згуртування політичних сил у поміркованому крилі. Ці сили готові були перебрати ініціативу і запропонувати суспільству свій політичний курс, відмінний від соціалістичної орієнтації правлячих партій. Центром цих політичних сил і стала Українська народна громада, яка, власне, підготувала й здійснила гетьманський переворот.

Справа була довершена іншою політичною партією — Всеукраїнським союзом землевласників, на партійному з'їзді якої П.Ско-

ропадський й був проголошений гетьманом України 29 квітня 1918 р. У той час, коли відбувалося обрання гетьмана, військові на чолі з генералом В. Дашкевичем-Горбацьким приступили до захоплення державних інституцій. Уже наступного дня вся влада опинилася в руках новообраного гетьмана.

З приходом до влади П. Скоропадського Українська народна громада припинила своє існування. З огляду на це, на думку автора, її скоріше слід вважати не політичною партією (хоча сам П. Скоропадський визначав її саме так²⁴), а політичною організацією, яка створена була для досягнення певної мети, реалізація якої зробила подальше її існування недоцільним. До того ж до складу Громади, як зазначалося вище, входили представники інших політичних партій, які не припиняли свого членства в цих партіях і поділяли далеко не всі положення її програми (зокрема, частина членів Союзу землевласників не погоджувалася з пунктами програми в аграрному та національному питанні²⁵). Підготувавши і здійснивши державний переворот, Громада водночас заклала ідейно-теоретичні підвалини внутрішньополітичного курсу майбутньої Української Держави. Її найбільш активні члени брали участь у всіх гетьманських урядах, формуючи основні напрями їх діяльності.

Підбиваючи підсумок аналізу позицій українських політичних партій напередодні гетьманського перевороту, можна побачити наступні тенденції. Насамперед, посилення ідейних розбіжностей всередині урядового табору, в основі яких лежали відмінні підходи щодо принципів формування Українських установчих зборів та методів розв'язання аграрного питання. Слід зазначити, що ця тенденція в подальшому поглиблювалася, що спричинило мало-ефективне функціонування міжпартійних урядових коаліцій. Іншою характерною тенденцією були консолідація та активізація правих політичних сил, створення ними нових організаційних структур (Протофіс, Українська народна громада). З огляду на падіння авторитету Центральної Ради серед населення, а також користуючись певною підтримкою німецьких і австро-угорських військових кіл, ці сили через усунення Центральної Ради від влади планували реалізувати власну альтернативу суспільно-політичного розвитку країни. Таку можливість вони дістали з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського.

¹ Робітнича газета (Київ). — 1918. — 26 березня.

² Див.: Робітнича газета (Київ). — 1918. — 6 січня, 9 січня, 26 березня, 4 квітня та ін.

- ³ Там само. — 4 квітня.
- ⁴ Боротьба (Київ). — 1918. — 24 березня.
- ⁵ Робітнича газета (Київ). — 1918. — 11 квітня.
- ⁶ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 270.
- ⁷ Нова Рада (Київ). — 1918. — 3 березня.
- ⁸ ЦДАГО України. — Ф. 44. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.
- ⁹ Там само. — Арк. 2.
- ¹⁰ Нова Рада (Київ). — 1918. — 28 квітня.
- ¹¹ Вісті Всеукраїнського з'їзду Демократів-Хліборобів (Київ). — 1918. — 29 квітня.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. — Ужгород, 1932. — Т. 2. Українська Гетьманська Держава. — С. 16–17.
- ¹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 44. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.
- ¹⁶ Известия Союза промышленности, торговли, фининсов и сельского хозяйства Украины (Київ). — 1918. — № 1. — С. 11.
- ¹⁷ Киевская мысль (Київ). — 1918. — 10 марта.
- ¹⁸ *Дорошенко Д.* Назв. праця. — С. 29.
- ¹⁹ *Скоропадський П.* Спогади. — К.: Філадельфія, 1995. — С. 129.
- ²⁰ Див.: *Геращенко Т.С.* Українська народна громада. Додаток. Програма Української народної громади // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. — К.: КДЛУ, 2000. — Вип. 4. — С. 208–212.
- ²¹ Див.: Програма Конституційно-демократическої партії, вироботанна учредительным съездом партії 12–18 октября 1905 года // Программы документы политических партий и организаций. Хрестоматия для изучающих политическую историю XX века. — М.: Ин-т научной информации по общ. наукам, 1990. — С. 123–125.
- ²² Програма Української народної громади // *Геращенко Т.С.* Назв. праця. — С. 209.
- ²³ Там само. — С. 210.
- ²⁴ *Скоропадський П.* Спогади. — С. 123, 134 та ін.
- ²⁵ Там само. — С. 126.